

szlachty polskiej została ukarana poprzez powołanie do służby wojskowej za udział w powstaniach lat 1830–1831 oraz lat 1863–1864. Tych żołnierzy najczęściej wysyłano poza granicę Prawobrzeża oraz Ukrainy, na przykład do Oddzielnych Korpusów Sybirskiego oraz Kaukaskiego. Wśród ukaranych służbą wojskową byli również przedstawiciele duchowieństwa rzymskokatolickiego. Jednocześnie w celu zwiększenia ilości żołnierzy, urząd carski pozwolił mieszczanom oraz chłopom państwowym powoływać do służby wojskowej jednodworców zamiast własnego udziału w przyszłych poborach wojskowych. Wśród ukaranych służbą wojskową byli również przedstawiciele duchowieństwa rzymskokatolickiego.

Słowa kluczowe: Polacy, szlachta, Ukraina Prawobrzeżna, udział, ukaranie, służba wojskowa.

УДК 342.56 (477.42)

Панченко В.С.,

к .і.н., викладач Житомирського
торговельно-економічного коледжу КНТЕУ

МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА КУЛЬТУРА ОКОЛИЧНОЇ ШЛЯХТИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ с. ЗАБРІДІЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуто ментальні та культурні особливості околичної шляхти Правобережної України як унікального феномену західного транскультурного регіону. На основі залучення широкого кола джерел автор робить висновок про специфічність та неповторність місцевої шляхетської культури, для представників якої були притаманні замкнутість, клановість, високий рівень розвитку ремесел, працелюбність, своєрідна система цінностей та ідеалів.

Ключові слова: шляхетська культура, околичні шляхтичі, ментальність, Правобережна Україна, Російська імперія.

Шляхта, яка належала до привілейованого стану суспільства, здавна відігравала значну роль в політичному, економічному, соціальному, культурному житті Правобережної України. Протягом ХVI–ХVIII ст. вона впливала на державне управління, формування цінностей та пріоритетів вищих прошарків, користувалась правом суверенності землеволодіння. Однак і

згодом, у ХІХ ст., незважаючи на всі зусилля імперської влади, шляхтичі зберігали провідні позиції у місцевому суспільстві. З огляду на це всебічне вивчення їх культури має велике значення для формування цілісного полотна української та східноєвропейської історії і закриття «білих плям» у цій царині.

Шляхта, яка почала заселяти волинські землі у часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, не була однорідна за своїм складом. Однією із значних соціальних груп у її середовищі була околична шляхта, представники якої володіли присадибними господарствами, але не мали селян і тому самі працювали на власній землі. Цих шляхтичів ніколи не полишало почуття переваги над сусідами-холопами та вирізняло вражаюче неприймання всього нового. Вони селились компактно, в одній місцевості і утворювали т. зв. застінки або околиці, відокремлені від решти світу.

Проблема походження, розселення, особливостей етнографії околичних шляхтичів не є новою у вітчизняній історіографії. Збиранням та вивченням давніх актів про права й вольності дрібної застінкової шляхти свого часу займався професор В. Антонович, який упорядкував та проаналізував документи з історії життя 37 шляхетських родів [4, с. 1-62]. Частково це питання було висвітлене у статистичних описах повітів Волинської губернії, складених на матеріалах люстрацій ХV-ХVІ ст. та пізніших історичних документів. Окремі сторінки історії околичної шляхти розкрив відомий подільський краєзнавець А. Ролле [43], дослідники П. Клепатський [23] та Н. Теодорович [36]. Вивчали історію української шляхти й сучасні історики – Д. Бовуа [9], [10], І. Рихлікова [45] та Н. Яковенко [42]. Особливості побуту овруцької шляхти фрагментарно відображені у розвідках К. Черв'яка [41]. Однак всі вони давали лише узагальнену характеристику околичної шляхти, зупиняючись передусім на політико-правових та соціально-економічних аспектах її існування, тоді як метою запропонованого дослідження є вивчення шляхетської культури Правобережної України у ХІХ – початку ХХ ст.

Перші шляхетські села у центральній частині Українського Полісся виникають у давньоруський період (XI-XIII ст.). Вже тоді тут існують Мелені (басейн Тетерева, р. Ірша), Білка, Дідковичі, Недашки (басейн Ужа), Сингаї, Бехи, Михайлівка, Васьковичі (басейн Прип'яті), Левковичі (Овруцький кряж, басейн р. Словечни і Норині). Упродовж XIV-XV ст. від Норині до Тетерева виникають десятки нових родових гнізд, названих прізвищами їх засновників [26]. Як зазначає дослідник О. Васянович, дана шляхта, проживаючи на території колишнього Древлянського князівства, зберігаючи селянський спосіб життя, внаслідок свого кращого економічного, а раніше й соціально-політичного становища, збагатила побут унікальними культурологічними рисами. Загалом навколо старовинного Коростенського городища розташовано близько 40 шляхетських сіл. Свої привілеї вони отримали від великих князів Литовських ще до Люблінської унії в XIV, XV, XVI ст. [13].

Перша згадка про с. Забріддя та про місцеву околичну шляхту датується 1545 р., коли була проведена ревізія Житомирського замку і у зв'язку із цим описувався висілок Забруддя, розміщений біля села Малого Щенієва [19, с. 658]. Що ж до його походження, то воно, швидше за все, було пов'язано із тим, що у період кінця XVI – початку XVII ст. польський уряд щедро роздавав спустошені війнами, набігами татар українські землі шляхті і великим магнатам [24, с. 168]. Тоді ж формується інститут т. зв. службової шляхти з осадників незаможних шляхетських родів, що отримували посади війтів. Саме ця категорія і стала засновником нового поселення. У цей час землі села належали шляхтичам Єрмилу та Миколі Щенієвським. Після заміжжя їх сестри Мар'яни із Шимоном Янишевським (близько 1650-1670 - ?), останні також ввійшли до числа співвласників [3, арк. 510].

Що ж до походження та сутнісних характеристик самої околичної шляхти, в мемуарах та історичній літературі знаходимо різні судження. Приміром, французький інженер Г. де Боплан писав: «Виняток становлять землі, належні Короні,

де є окремі села, що належать королю і надаються боярам. Це особливий стан, нижчий за шляхту, але вищий за городян, якому маєтки виділяє король. Нашадки бояр успадковують їх за умови виконання військової служби за власний кошт. Усякий раз на вимогу великого гетьмана вони повинні виконувати все, що їм накажуть, на користь держави. Серед цих людей, хоча і заможних, більшість є досить бідною» [11, с. 103]. Подібні шляхтичі жили зовсім не як дворяни і не відрізнялися від селян ні одягом, ні освітою [40, с. 486]. М. Грушевський підкреслював, що «околичний шляхтич стояв значно ближче до тубільної селянської маси, ніж справжніх польських дворян, сповнених визнанням своїх суверенних прав і привілеїв, своєї незмірної переваги над «хлопством», яку ми зазвичай уявляємо собі, кажучи про польську шляхту» [14, с. 234].

На думку Н. Яковенко, наприкінці XVIII ст. околичну шляхту ідентифікували вже як службову. Її наймали за неписаним чи більш-менш формалізованим контрактом як до старостинських замків, отриманих за королівською дотацією, так і до маєтків князів, магнатів або й середньої шляхти. Переважна більшість її представників займалася землеробством, мало чим відрізняючись від селян. Поступово виникла загроза викорінення околичної шляхти як суспільного явища. І лише розпад Польщі і приєднання Правобережжя до Російської імперії загальмувало цей процес [42, с. 247].

Частково підтримують цю позицію й історики В. Потоцький та В. Семененко, стверджуючи, що шляхтичі не вели розкішного життя, мали обмежені потреби, але не були бідними. Відзначалися набожністю, польським патріотизмом, хоча нерідко розмовляли українською мовою. Щоб підкреслити свою окремішність від сільського населення, обгороджували свої селища парканом, а також прибудовували до власних будинків селянського типу парадний ганок, виставляючи на ньому родинний герб [33, с. 71]. У свою чергу дослідники С. Токть і А. Крих виокремлюють такі унікальні риси цього суспільного прошарку як: бойовий дух, корпоративну солідарність і

прагнення до якісної освіти для власних дітей [37].

Офіційний погляд влади на цю соціальну групу знаходимо у службовому листуванні. 5 грудня 1838 р. волинський губернатор О. Маслов після ревізійної поїздки по краю направив рапорт царю про околичну шляхту, про існування якої в столиці Російської імперії майже нічого не знали. Він доповідав, що на Волині є багато бідних шляхтичів, котрі, на відміну від інших, живуть цілими селами, які називаються околицями, і доповнював, що йому сумно дивитися на цих людей, які не відрізняються від селян ні ментальністю, ні способом життя, не платять податків, не підлягають державній службі, користуючись дворянськими привілеями. Управитель губернії наголошував, що шляхтичі говорили по-малоросійськи і незважаючи на бідність, жили гідно й чисто, крім тих, що мешкали по лісах у «курных избах» [1, арк. 1 зв.].

У звіті Департаменту Генерального Штабу Волинської губернії за 1850 р. читаємо наступне: «В настоящее время дворянство губернии состоит преимущественно из польской шляхты. Сохраняя прежние обычаи, лелея старинные воспоминания, они отличаются малодушием, легко увлекаются всеми новостями и вообще большие хвастуны. В хозяйственном быту обнаруживают склонность к различным проектам и нововведениям, часть которых иногда имеет следствием прибыльный результат, но вообще затеи здешних помещиков, ведут к разорению. Евреи пользуются увлечениями помещиков: угождая самолюбию последних, они незаметно высасывают из них большую часть дохода. В языке местных жителей много исковерканных польских слов, и вообще разговор местного шляхтича (мужика) лаконичен, с примесью множества пословиц. По угрюмости характера, жители малоразговорчивы. При свойствах нрава тихого, флегматического и беспечного послушны властям, хотя лукавы, мстительны, но не злопамятны, ленивы и легковёрны, отчего часто попадают в разные недоразумения» [2, арк. 26-26 зв.].

Сучасник подій, Мирон Нарбут, так описував звичаї та побут

околичних шляхтичів. Околиці лише трохи відрізняються від звичайних сіл своєю забудовою: з одного боку вулиці розміщувались жилі приміщення, криниця, огорожене подвір'я, а навпроти – конюшня, хлів для домашніх тварин та птиці, комори. Жили вони великими патріархальними сім'ями, куди входили діди, батьки, одружені сини і доньки із їх подружжям і дітьми. Всі члени родини працювали разом, оброблюючи власними руками землю. Їм не властива розкіш, п'янство чи нехлюйство; потреби є обмеженими. Хоча старанний шляхтич завжди мав хороший запас грошей, який віддавав під відсотки на зберігання більш заможному громадянину, не довіряючи банкам та іншим російським установам. Щоденна шляхетська їжа відрізняється від селянської більшим різноманіттям страв. Застінкова шляхта, на переконання оповідача, завжди трималась дому та господарства, рідко виїжджала за межі повіту і часто користувалась у спілкуванні сильно викривленою польською мовою, яка мала особливий провінціалізм та унікальні звороти мови [29].

Околичні шляхтичі як чисельний суспільний прошарок створили досить різнопланову культуру, яка по суті складалась із двох рівнів загально громадського та родинно-побутового. Зупинимось на кожному із них детальніше.

Згідно третього поділу Польщі 1795 р. територія с. Забріддя відійшла до складу Російської імперії. У цей час тут мешкало 224 чоловік та було 58 дворів. а вже станом на 1849 р. чисельність населення зросла до 561 осіб, а кількість дворів – до 73 [3, арк. 510]. На початку ХІХ ст. змінилося становище польської шляхти. Вона втратила привілеї і змушена була активніше долучатись до громадського життя. Значні залишки станових привілеїв зберегла лише польська аристократія. Натомість більша частина шляхтичів шукали засобів для виживання у військових та адміністративних структурах держав-загарбниць, у так званих вільних професіях і різного роду службах [21, с. 37].

Після Січневого польського повстання 1863 р. імперська

влада пішла у наступ на права польської меншини, що компактно проживала у Західному краї. Типовим прикладом урядової дискримінації стало те, що у 1868 р. на поміщиків Житомирського повіту Є. Совінську і сім'ю Пшиборовських було накладено штраф за зберігання польських пісень, наявність у них фотографій осіб, одягнутих у національний одяг. І такі випадки були не поодинокі. У своєму жорстокому намірі задушити все польське царські власті доходили до абсурду. Кучерам і берейторам, наприклад, було заборонено вживати кінську пряжку, яка називалася „краківські хомути“, оскільки Краків – польське місто, а отже, ця назва могла б комусь нагадувати про Польщу. За прислугою у польських домах було встановлено нагляд поліції [12, с.87].

Однак, незважаючи на це, друга половина XIX ст. була добою позитивізму та періодом інтенсифікації культурного життя, посилення його демократичного змісту, залучення до культурних здобутків ширших верств населення. Разом із тим, позитивістській світогляд, у якому значне місце посідали натуралістичні і прагматичні засади ставлення до життя, не витіснив зі свідомості представників околичної шляхти національної мотивації [18, с.191]. Реакція польського населення на національний утиск з боку російського уряду пробуджувала громадську активність, сприяла згуртуванню різних верств на національній основі. Позитивістські ідеї „органічної праці“ означали заміну формули порятунку нації через відновлення державності новою формулою „збереження нації“ без державності [27, с. 35].

У шляхетській верстві імперського періоду домінували позитивістські погляди, згідно з якими „не мрії, а праця потрібна вітчизні“. Разом з тим польська шляхта в купі з творчою інтелігенцією критично оцінювали швидке поширення міщанських зразків збагачення і деморалізації, які йшли поряд із культом грошей. Б. Бялоблцький в 1884 р. у статті «Пониження ідеалу» виступив з критикою міщанського ідеалу щастя, який прагне «заблокувати свої двері перед вуличним натовпом і

закрити ставнями вікна, щоб не чути постійних стогонів злидарів і бідноти». Йому торував Я.П. Поплавський, протестуючи проти освячення грубого егоїзму. У культурі доби позитивізму відбилосся зіткнення двох провідних світоглядів – старого романтично-станового з ідеалами служіння традиціям, національній справі, і прагматично-позитивістського, скерованого у майбутнє з вірою у розв'язання суспільних проблем [5, с. 301].

На культурний розвиток польської шляхти у другій половині XIX ст. особливо великий вплив чинила преса і публіцистика. Газети, часописи, брошури виходили великими накладками і, незважаючи на цензуру, доносили до шляхти та й польського населення загалом провідні ідеї сучасності. Преса відкривала читачам очі на світ, порушувала проблеми, які хвилювали суспільство [34, с. 49]. У 1886 р. у Варшаві почав виходити тижневик «Голос», в якому один з його редакторів Я.Л. Поплавський вмістив програму видання, що викликало бурхливу полеміку. Він пропонував розрізняти «шляхетську» і «селянську» культури, але не протиставляти їх одна одній, а шукати шляхів зближення. Це був заклик творити культуру на народних традиціях і для народу, яка була б зрозумілою і близькою широким суспільним верствам [25, с. 262].

На першому місці за впливами на свідомість околичної шляхти залишалася художня література. Літературні твори, перед тим як вийти окремою книжкою, часто друкувалися у періодиці. З розширенням кола читачів і спробами дати глибші відповіді на морально-етичні запитання часу проза поступово відтісняла поезію на другий план. Письменник перетворювався з романтичного «будителя» на «дослідника» і «лікаря» суспільства, а повість і новела – у найвідповідніший жанр літератури. Їхній зміст реалістично відбивав колізії тогочасного життя польської шляхти, шукав засобів для виправлення соціальних болячок і моральних збочень. Художня література поступово доходить до яскравого реалістичного опису характерних героїв та подій часу [31, с. 201].

Проте література не зреклася історичних традицій, а письменники надалі захоплювали читачів привабливими образами минулої величі Польщі. У першій половині XIX ст. був поширений специфічний жанр шляхетської літератури як гавенда. Вона виникла у середовищі річпосполитської шляхти, яка сумувала за минулим та прагнула передати новому поколінню свої традиційні уявлення та історичні спогади. Цей жанр безпосередньо був пов'язаний з ідеалами та цінностями романтизму і виник у 1820-1830-х рр. Оповідачем гавенд зазвичай був типовий шляхтич старої школи, свідок минулого Речі Посполитої з середини XVII і початку XIX ст., який був живим уособленням її давньої культури. Він розповідав або переповідав про події, які колись відбувалися, про побут шляхтичів, їх звичаї та культуру [6, с. 34]. Мовний стиль гавенди наближений до повсякденного живого мовлення, простої тогочасної говірки з емоційно забарвленими словами (жаргонізмами, діалектизмами, вульгаризмами). Гавенді властива відсутність композиційної стрункості, відступи від основного тематичного стрижня, вільне впровадження щораз нових сюжетних ліній, повторення та риторичні звертання. Саме у шляхетському середовищі функціонували усні оповідання після полювання, під час товариської бесіди, за бенкетним столом [32, с. 224]. Шедевром та взірцем шляхетської гавенди була збірка Генрика Жевуського «Щоденники Сопліци» [7, с. 162]. Відомим майстром гавенди був шляхтич, виходець із Правобережної України Владислав Сирокомля (Людовік Кондратович, 1823-1862 рр.), який дебютував твором «Поштар» (1844), яка більш відома у російському перекладі як пісня «Когда я на почте служил ямщиком...». У 1853-1860 рр. видав шість серій «Гавенд і віршів», а у 1862 р. – «Мелодії із божевільні» [8, с. 17].

Загалом період позитивізму вніс до культурного розвитку поляків нові якості, які не були такими ефективними та яскравими за часів романтиків. Але вони були народжені пильнішою увагою до життя ширших верств суспільства,

вносили до національної культури демократичні елементи, чим робили її ближчою не тільки до шляхти, а й селян, міщан, робітників. У підсумку вони склали основну масу польської нації, яка наприкінці XIX ст. набувала нових рис [46, с. 34-37].

Наприкінці XIX ст. і в перші десятиріччя XX ст. сталися зміни в орієнтаціях польської шляхетської культури. Вони були пов'язані з науково-технічним прогресом, посиленням комунікацій, посиленням участі в суспільно-політичному житті незаможних верств, поляризацією соціальних і національних рухів, протиборством провідних європейських держав на міжнародній арені. У науковій літературі цей період у розвитку культури отримав назву Молодої Польщі, або неоромантизму чи модерну [35, с. 143]. Основним завданням польських митців напередодні XX століття стало те, що нове покоління колишньої шляхти, і теперішньої інтелігенції повинно допомогти народу в досягненні ідеалів справедливості та незалежності [28]. Такі ідеали були сформовані ще польськими романтиками, тож повернення до них повинно проходити на нових ідейних засадах (неоромантизму).

Культурний розвиток польської шляхти також відбувався в колі суспільно-політичних ідей європейських народів. Для культури польської шляхти кінця XIX–початку XX ст. було властиве особливе сприйняття настроїв та ідейних течій тогочасної Європи. На формування спільної думки поважний вплив чинили діячі світу культури – публіцисти, літератори, вчені, митці. Елітарні тенденції проявлялись у прагненні піднести духовний потенціал польської культури, створити далекосяжні орієнтири загальнолюдських цінностей, відмовившись від змалювання турбот буденного життя. Нове «молоде» покоління творців (до речі вихідці зі шляхти), яке вступало в життя наприкінці XIX ст., виявляло розчарування в ідеологічних доктринах і політичних програмах, виступало за розрив зі «старими» діячами.

Після національного пожвавлення 1905-1907 рр. більшість творців Молодої Польщі сприйняли місію виховання

суспільства в душі романтичних ідеалів. Видатний маляр і літератор Станіслав Віткевич (1851-1915) у 1906 р. підкреслив, що джерело всіх змін суспільних стосунків «знаходиться в людських душах», тому завданням інтелігенції є пробудити їх. Неоромантики зробили все можливе, щоб зміцнити віру людей в національні ідеали, поєднати різні верстви спільною романтичною традицією. Проявом високого патріотизму став Катехізис польської дитини, написаний і виданий 1900р. поетом і публіцистом Владиславом Белзою (1847-1913) [44, с. 201].

Настанова більшості польської інтелігенції на виховання широких верств населення в душі усвідомлення своєї національної приналежності й цінності незалежної державності відіграла значну роль у поширенні національної свідомості всупереч поділу поляків між трьома державами й активного проведення їх правлячими колами курсу на асиміляцію. Патріотичні ідеї стали здобутком польської інтелігенції.

Могутньою силою в ідейному та духовному єднанні польської шляхти в імператорський період була католицька церква. Розумів цю просту істину і російський уряд, тому всіма доступними засобами боровся із католицькими впливами на суспільство, не допускаючи католиків до державної служби, змушуючи їх сплачувати значні додаткові податки, залишаючи їх під пильним наглядом поліції тощо. І така політика давала свої результати: частина околичних шляхтичів (особливо народжених вже у часи Російської імперії), шукаючи кращих життєвих перспектив переходили у православ'я [20].

Саме за таким сценарієм розгорталась ситуація у с. Забріддя Черняхівської волості. З мотивів впливу на місцеву польську людність у 1851 р. тут казенним коштом збудували велику нову трьох зрубну православну церкву, а вже у 1866 р. в черговий раз були виділені кошти на її капітальний ремонт та переоснащення. Самі ж священики проводили значну ідейно-пропагандистську роботу, прагнучи до розширення своєї пастви за рахунок католиків, які становили у середині XIX ст. чверть населення села. Така діяльність давала гарні результати, оскільки певна

частина шляхтичів ставали православними. Так, у метричній книзі за 1908 р. знаходимо такий запис:

«Я, що нижче підписалася, міщанка с. Забріддя Житомирського повіту, Марія Антонова Піонтковська, католицького віросповідання сама виявила рішучий намір приєднатися до православної канонічної Східної Церкви і даю обіцянку перебувати в послуху завжди незмінно. 21 вересня 1907 р. Підпис». У 1910 р. із римо-католиків до православ'я перейшло ще дві особи [15, с. 23].

Однак оскільки подібний перехід вчинявся із мотивів радше ситуативних корисливих, а не через зміну світоглядних позицій та ідейних переконань, то при першій можливості такі шляхтичі знову повертались у лоно батьківської віри. Приміром у часи російської революції було видано імператорський указ від 17 квітня 1905 р. «Про закріплення початків віротерпимості», в якому зокрема зазначалось: «Визнати, що відпадиння від православної віри в інше християнське сповідання або віровчення не підлягає переслідуванню і не повинно тягнути за собою будь-яких невігідних стосовно особистих або цивільних прав переслідувань» [38, с. 211]. За зміни політичної лінії та підбадьорені виданням окреслених законів значна частина ново обернених «православних» знову окатоличились. Крім того, місцеві шляхтичі вирішили мати у селі свій релігійний центр культури і у 1906-1907 рр. на громадські пожертви збудували католицьку каплицю, яка у видозміненому вигляді збереглась і до наших днів. Через кілька років на додачу до цього зведена польська національна школа [15, с. 20-21].

Поряд із загальною громадською культурою розвивалась і родинно-побутова як більш особиста, інтимна сфера культурного розвитку шляхетства. Оскільки затінкові або як їх ще називали околичні шляхтичі віддавна вели ізольований спосіб життя, при чому значною мірою відособлений як від сусідів-православних, так і від решти представників шляхетського прошарку. З огляду на це, вони створили власну «домашню» культуру, яка була заснована на сімейній та

релігійно-календарній обрядовості.

Родинна культура є одним із найстійкіших маркерів етнокультурної виразності. Сімейні обряди відтворювали надзвичайно архаїчну світоглядну систему, сформовану ще в добу панування родової спільноти. Щоденне буття шляхетського суспільства супроводжували різного роду церемонії та ритуали, які додавали краси й пишності монотонному життю. Народження дитини завжди ставало приводом до пишного святкового дійства, особливо при народженні сина. Породіллю у шляхетській родині оточували теплом і увагою більш досвідчені жінки. Батьку дозволялося відвідати дружину й дитину лише через кілька днів. До нормального життя породілля поверталася через 42 дні, пройшовши в постілі обряд «очищення». Дітей хрестили якомога швидше, побоюючись їх передчасної смерті [22, с. 187].

Система виховання дітей, які народжувалися у родинах околичної шляхти, впродовж багатьох століть залишалися незмінною і поступово стала цілком традиційною. Дитину, як тільки вона починала вимовляти перші слова, навчали молитися та хреститися. Підростаючи, молодий шляхтич мав засвоїти всю сукупність цінностей свого соціального стану, що допомагало йому усвідомити своє місце у суспільстві. Дітей із благородних сімей з малолітства навчали катехізису віри та вкладали в них найголовніші моральні основи, прищеплюючи відданість батьківщині, безмежну слухняність батькам, шанування законів і представників влади [39, с. 324].

Заручини та весілля являли важливі моменти у житті шляхти і супроводжувалися усталеними церемоніями. При цьому молодь не могла поєднувати свої долі на основі взаємної приязні, бо шлюб ставав результатом переговорів між родичами потенційних наречених. З погляду останньої, вибір шлюбної пари не робився всупереч інтересам роду. Відпускаючи дітей на вечорки, батьки-шляхтичі зважали не лише на досягнення ними певного віку, але і на те, в який гурт потрапляла їхня дитина, стежили, щоб син або дочка навіть у спілкуванні дотримувались

норм соціальної і майнової рівності: міщанин не бере мужички чи мужик міщанки, а бідний і неродовитий у селі не може брати багату [30].

Однак крім родинної, околична шляхта мала ще й унікальну господарську культуру. Маючи власну землю, шляхтичі вирощували хороші врожаї, тримали багато худоби, займались бортництвом, мисливством та рибальством. Для околиць була притаманна клановість, замкненість розвитку, поділ за принципом свій-чужий. Деякі околичні шляхтичі, живучи досить заможні, мали у своїй власності крім земельних наділів ще й кріпаків.

У с. Забріддя значна частина угідь зосереджувалась у руках великих землевласників, зокрема у Поруцьких, Рудківських, Рафальських, Богданович. Обезземелені селяни часто наймались до них на роботу за частину від зібраних зерна, картоплі, овочів тощо. Іноді охочих до праці брали на роботу і середні власники. У них зазвичай позичали зерно для сівби і, не маючи грошей, відробляли позичене із розрахунку за п'ять пудів пшениці – 10 днів відпрацювання [16, с. 31].

Поширеними були кустарні ремесла, зокрема ткацтво, килимарство, ковальство, кожівництво. Ткацтво було за звичаєм жіночою справою. Тканини виготовляли, в основному, з конопель та вовни, рідше з льону. Виготовлення домотканого одягу для сім'ї було неодмінним обов'язком кожної господині. Славилось Забріддя і своїми килимами, які виготовляли відомі майстрині Тодосія Меленівська, Катерина Толочко та Леоніда Пашківська. Вправними ковалями були Олександр, Адам і Антон Гриневичі, Віктор та Валентин Врублівські, які виготовляли добрі плуги, рала, борони, граблі, коцюби, клямки, засуви та інше. Старі люди часто згадували знаменитого коваля Кнітеля, який міг викувати найскладнішу річ. Обробка шкур – ще одне з найпоширеніших ремесел селян. Найчастіше вичиняли овечі і телячі шкури. При чому займались цією справою майже у кожному дворі [17, с. 38-39].

Таким чином, у XIX – на початку XX ст. околична шляхта

Правобережної України була окремою соціальною групою у структурі місцевої громади, яка незважаючи на всі старання імперської влади продовжувала відігравати вагомий роль у суспільно-політичному та економічному житті краю. Її представники жили в умовах триваючого протистояння, адже з одного боку їх права не визнавала магнаторія, а з іншого – російський уряд постійно намагався декласувати та звести до стану однодворців. Саме це обумовило клановість, замкнутість околичної шляхти, недовіру і настороженість у відносинах з іноетнічними групами. Разом із цим, подібна ситуація дала поштовх до творення унікальної та неповторної культури, власної системи цінностей та ідеалів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 442, оп 1, спр. 3008.
2. ЦДАК України, ф.442, оп 1, спр. 7965.
3. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. 118, оп. 14, спр. 27.
4. Антонович В. Б. О содержании актов об околичной шляхте / В. Б. Антонович // Архив Юго-Западной России. – Ч.4. – Т.1. – К., 1867. – 263 с.
5. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах. – М., 1980. – 397 с.
6. Билютенко Е. Заметки о происхождении жанра шляхетской гавэнды в польской прозе 1831-1863 гг. / Е. Билютенко // *Od strony kresow. Studia I szkice: Prace monograficzne.* – 1994. – № 173. – С. 33-38.
7. Билютенко Е. О жанре гавэнды в прозе Генриха Жевуского / Е. Билютенко // Шануючы спадчыну Карскага: Матэрыялы Трэтых Карскіх чтэнь. – Гродно, 1992. – 347 с. – С. 162-166.
8. Билютенко Е. И. Романтическая шляхетская гавэнда в польской прозе 1830-1863 годов (генезис, идейно-художественное своеобразие): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд филолог. наук; спец.: 10.01.05 «Литература народов зарубежных стран» / Е. И. Билютенко. – Минск, 1998. – 25 с.
9. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Д. Бовуа. – К., 1996. – 543 с.
10. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. / Д. Бовуа. – Львів, 2007. – 296 с.
11. Боплан Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Трансільванії разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г. Л. Боплан. – К., 1990. – 198 с.

12. Буравський О. А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. А. Буравський. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – 168 с.
13. Васянович О. Релігійне життя околичної шляхти Житомирщини (за матеріалами роду Меленівських): [Електронний ресурс] / О. Васянович. – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=106
14. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / М. С. Грушевський. – Т. 5: Серія «Історичні студії та розвідки (1888 – 1896)» – Львів, 2003. – 394 с.
15. Градовський П. М. Історія Забрідської церкви на Житомирщині / П. М. Градовський. – Житомир, 2002. – 35 с.
16. Градовський П. М. Селянські заробітки / П. М. Градовський // Миле серцю Забріддя, колиско моя... - Житомир: «Полісся», 2006. – 127 с. – С. 3
17. Градовський П. М. Сільські ремесла / П. М. Градовський // Миле серцю Забріддя, колиско моя... - Житомир: «Полісся», 2006. – 127 с. – С. 38-39.
18. Дыбковска А. История Польши с древнейших времен / А. Дыбковска. – М., 1986. – 276 с.
19. Забріддя // Історія міст і сіл УРСР. Житомирська область. – Київ, 1973. – 1068 с. – С. 658.
20. Заневский С. В. Католическая церковь и проблема самоидентификации шляхты Западных губерний Российской империи (в исторической полемике второй половины XIX в.): [Электронный ресурс] / С. В. Заневский. – Режим доступа: <http://churchby.info/rus/523>
21. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів, 2002 – 353 с.
22. Карнович Е. П. Очерки и рассказы из старинного быта Польши / Е. П. Карнович. – СПб, 1873. – 348 с.
23. Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли / П.Г. Клепатский.– Т. 1: Литовский период. – Одесса, 1912. – 86 с.
24. Лутай М. Поляки на Волині / М. Лутай // Кожному мила своя сторона. Ч. 2: краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю / Упоряд. Л. І. Бондарчук, Л. С. Демченко. – К.: «Аверо», 1998. – 312 с. – С. 167-175.
25. Манусевич О.Я. Нариси з історії Польщі / О. Я. Манусевич. – К., 1954. – 326 с.
26. Мельник Л. Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу: [Електронний ресурс] / Л. Мельник. – Режим доступу: <http://www.polissya.eu/2009/06/vesilni-obrjady-pisni-vitannya.html#ixzz2IU4AfeMjЦПолісся>
27. Миллер А.И. Очерк польской истории (X в. – 1918 г.) / А. И. Миллер // Преподавание истории в школе. – 1990. – № 1. – С. 35

28. «Молода Польша» («Młoda Polska»): [Електронний ресурс] // Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – К.: Радянська школа, 1971. – 360 с. – Режим доступу: www.ukrlit.vn.ua
29. Нарбут М. Б. Люди Великого Княжества. Шляхта околичная: [Електронний ресурс] / М. Б. Нарбут. – Режим доступа: <http://www.petergen.com/lwk/szlachta/szlazasc.shtml>
30. Несен І. Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу: [Електронний ресурс] / І. Несен. – Режим доступу: <http://www.polissya.eu/2009/06/vesilni-obrjady-pisni-vitannya.html#ixzz2IU4AfeMj> ІЦ Полісся
31. Подолянко В. История польской литературы / В. Подолянко. – М., 1969. – Т. 2. – 389 с.
32. Польская литература 1848-1863-х годов // История всемирной литературы / под ред. В. Крашеникова. – М., 1986. – 386 с. – С. 221-228.
33. Потоцький В. Шляхта. Честь та гонор: міфи, факти, коментарі / В. Потоцький, В. Семененко. – Х.: ВД «Школа», 2014. – 672 с.
34. Свербигуз В. Старосвітське панство / В. Свербигуз – Варшава, 1999. – 189 с.
35. Сухомлинов О. М. «Молода Польша» як анти позитивістська альтернатива: специфіка еволюції літературного процесу / О. М. Сухомлинов // Актуальні проблеми словянської філології. – 2007. - № 10. – С. 143-148.
36. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н.И. Теодорович. – Почаев, 1888. – 288 с.
37. Токть С. М. Минская шляхта в Беларуси и Сибири: [Електронний ресурс] / С.М. Токть, А.А. Крих. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/minskaya-shlyhahta-v-belarusi-i-sibiri#ixzz3gVcTFkaq>
38. Указ императора Николая II от 17 апреля 1905 г. «Об утверждении начал веротерпимости» // Волынские епархиальные ведомости. – 1905. – №14. – С. 211.
39. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальної трансформації / А. Г. Філінюк. – Камінець-Подільський, 2010. – 728 с.
40. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии / И. Фундуклей. – СПб, 1852. – 596 с.
41. Черв'як К. Шляхта околична на Коростенщині / К. Черв'як. – К., 1927. – 173 с.
42. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна / Н. Яковенко. – К., 2008. – 757 с.
43. Antoni J. (A. Rolle) Dzieje szlachty okolicznej w Owruckim powiecie // Biblioteka Warszawska, 1881. – Т. 2. – S. 19–39, 183, 352–367.
44. Podraza-Kwiatkowska M. Literatura Młodej Polski / M. Podraza-Kwiatkowska. – Warszawa, 1992. – 352 s.

45. Rychlikowa I. Declasacja drobnej szlachty polskiej w Cesarstwie Rosyjskim. Spor o «Pulapke na szlachte» Daniela Beauvois // Przegląd Historyczny. – 1988. – T. 79. – Z. 1. – S. 121–147.

46. Wyka K. Modernizm Polski / K. Wyka. - Krakow, 1959. – 340 s.

Panchenko V. THE MENTALITY AND CULTURE OF MARGINAL GENTLEMEN OF RIGHT-BANK UKRAINE IN XIX – EARLY XX CENTURY (ON EXAMPLE OF VILLAGE ZABRIDDYA CHERNYAHIV DISTRICT)

In the article author researches mental and cultural features of marginal gentlemen of Right-bank Ukraine as unique phenomenon western transcultural region. Based on broad set of different sources the author made a conclusion about peculiarity local gentry's culture, which characterized with asociality, clan, high level of crafts, industriousness, excellent system of values and ideals.

Key words: gentry culture, marginal gentlemen, mentality, Right-bank Ukraine, Russian empire.

Panczenko W. MENTALNOŚĆ I KULTURA OKOLICZNEJ SZLACHTY PRAWOBRZEŻNEJ UKRAINY W KOŃCU XIX - POCZĄTKOWI XX STULECIA. (NA PRZYKŁADZIE WSI ZABRIDIA CZERNIACHIWSKIEGO REJONU)

W artykule rozpatrzono mentalne i kulturalne właściwości okolicznej szlachty Prawobrzeżnej Ukrainy jak unikalnego fenomenu zachodniego transkulturalnego regionu. Na podstawie dołączenia szerokiego koła literackich i archiwnych źródeł autor wyciąga wnioski o specyficzności i niepowtarzalności miejscowej szlacheckiej kultury, dla przedstawicieli której były właściwe skrytość, klanowość, wysoki poziom rozwoju rzemiosła, pracowitość, swoisty system wartości i ideałów.

Kluczowe słowa: szlachecka kultura, okoliczni szlachcice, mentalność, Prawobrzeżna Ukraina, Rosyjskie imperium